

1. ΣΥΝΟΔΟΙΠΟΡΟΙ ΣΕ ΔΡΟΜΟΥΣ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΥΣ

Μέσο: ΠΡΩΤΟ ΘΕΜΑ

Ημ. Έκδοσης: . . . 23/08/2026 Ημ. Αποδελτίωσης: . . . 23/08/2026

Σελίδα: 1

ΣΤΕΛΙΟΣ ΡΑΜΦΟΣ ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ

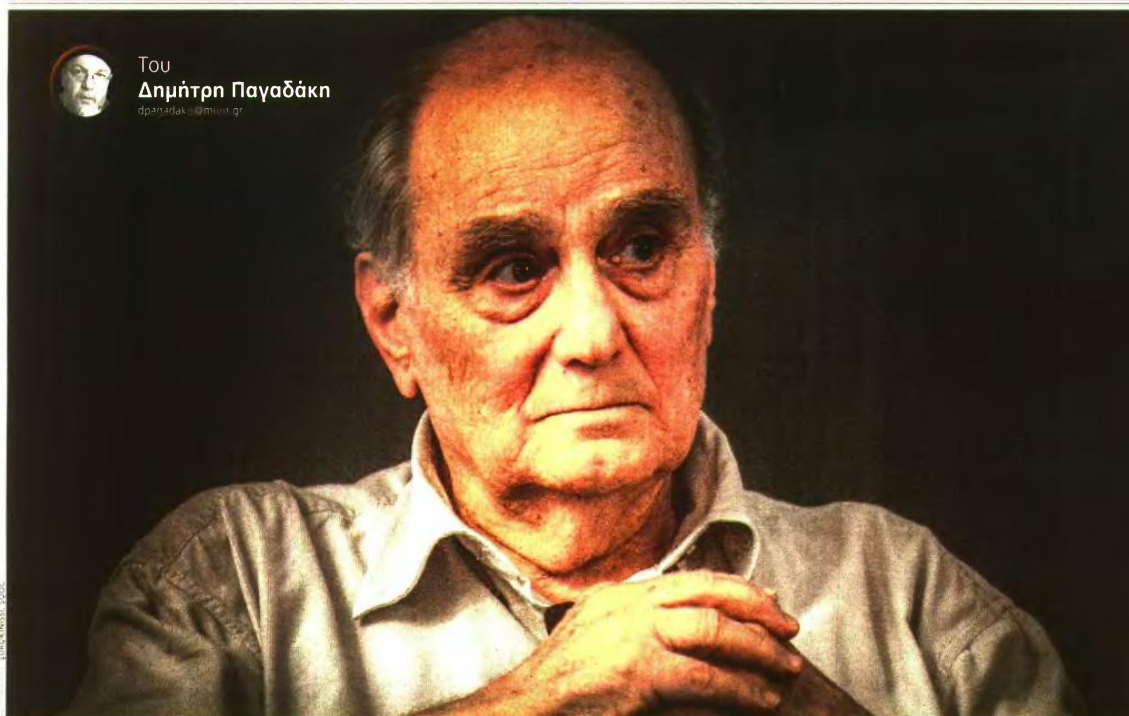

ΣΥΝΟΔΟΙΠΟΡΟΙ ΣΕ ΔΡΟΜΟΥΣ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΥΣ

Δημήτρης Παγαδάκης **42-45**

Στέλιος Ράμφος 1939-2026

Του
Δημήτρη Παγαδάκη
[dimitris.pagadak@first.gr](#)

Συνοδοιπόροι σε δρ

Η ζωή, το έργο και το αποτύπωμα στην ελληνική πνευματική ζωή δύο σπουδαίων διανοητών που είχαν παρόμοια ίχνη εκκίνησης. Ο ένας πλατωνιστής, ο άλλος μαρξιστής, σπούδασαν στη Νομική Αθήνας, πρωτοστάτησαν στα κινήματα του Παρισιού, άφησαν ισχυρό αποτύπωμα στην ελληνική πνευματική ζωή και «έφυγαν» σχεδόν μαζί.

Σε διάστημα μόλις λίγων ημερών του φετινού πύρινου και ανεμοδαρμένου Αυγούστου έφυγαν από τη ζωή δύο εντελώς διαφορετικές αλλά εμβληματικές μορφές της ελληνικής πνευματικής ζωής. Δύο χαρακτηριστικά επιδραστικές φωνές του ευρύτερου χώρου της διανοητικής. Δύο διαυγείς προσωπικότητες που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο και άφησαν ισχυρό αποτύπωμα στον δημόσιο διάλογο.

Περίπου συνομήλικοι, ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς και ο Στέλιος Ράμφος ανήκαν στη μεταπολεμική γενιά της πνευματικής ανασυστάσεως των κοινωνικών ευαισθησιών και της πολιτικής αφύπνισης. Αμφότεροι υπήρξαν στοχαστικοί οκακιστές της γνώσης, της σκέψης, των ιδεών, της έρευνας, της διδασκαλίας, της συγγραφής. Ο ένας έσκαψε στο κοινωνικό σώμα. Ο άλλος στην ανθρώπινη ψυχή. Παρά τις σχεδόν αντίθετες ανησυχίες και τις αποκλινούσες ερμηνείες τους για τη μεταπολεμική Ελλάδα, συνέβαλαν με διεκδικητικότητα, ήθος και ευθύνη στον σύγχρονο κοινωνικό προβληματισμό και τον εθνικό αναστασιασμό. Ο Ράμφος από τη φιλοσοφική και ανθρωπολογική πλευρά, ο

Τσουκαλάς από την Κοινωνιολογία, την ιστορική και πολιτική σκέψη.

Με την απώλειά τους κλείνει σιγά-σιγά ένας κύκλος και απομακρύνεται ένας ολόκληρος τρόπος αντιλαμβαντικής σκέψης, κριτικής ματιάς, σύνθετων και ρηξικέλευθων ιδεών. Σε μια εποχή όπου όλοι έχουν μια γνώμη πριν ακόμη προλάβουν να έχουν μια σκέψη, η σιωπή δύο ανθρώπων που επί δεκαετίες βρίσκονταν σε πνευματική εγρήγορση ακούγεται πλέον παράξενα εκκωφαντική. Με τον αποκαρυστικό τους από τα εγκόσμια αφήνουμε με την απουσία τους ένα δυσαναπλήρωτο κενό στον διανοητικό, πνευματικό και ηθικό δημόσιο βίο της χώρας.

Ο σπάνιος διάλογός τους

Θεσσαλονίκη, Σεπτέμβριος του 2021. Εποχή της πανδημίας του COVID-19. Στο πλαίσιο της 85ης ΔΕΘ, που λειτουργεί αναγκαστικά, διοργανώνεται μια συζήτηση με θέμα την Ελλάδα της

επόμενης μέρας. Στο πάνελ του Συνεδριακού Κέντρου «Ιωάννης Βελλίδης» συμμετέχουν σε ένα σπάνιο, ανά πρωτοφανές σε μαζικό χώρο, συναντήματα ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς και ο Στέλιος Ράμφος. Και οι δύο καθημένοι παραδίπλα του συντονιστή της κουβέντας, επηρεάζουν να προσδιορίσουν τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία της Ελλάδας του μέλλοντός μας. Στον διάλογο που αναπτύσσεται διακρίνεται καθαρά πόσο διαφορετικά διαβάζει ο καθένας την ίδια Ελλάδα, ενώ η ανάγκη ξεκαθαρισματος του «ποιοι είμαστε» ακούγεται στην αίσθηση.

Ο Τσουκαλάς στην εισαγωγική του τοποθέτηση υπογραμμίζει την αυτονομία του πολιτικού, τις δομές εξουσίας και τους περιορισμούς που επιβάλλονται από το διεθνές σύστημα. Επικεντρώνεται στο κράτος ως παραγωγό κοινωνικών σχέσεων και στην εκπαίδευση ως μηχανισμό κοινωνικής αναπαραγωγής. Στην αντίθετη δική του εισαγωγική παρατήρηση

ο Ράμφος επισημαίνει την προτεραιότητα στη διάσωση και την κληρονομή του ψυχολογικού στοιχείου και του συναισθήματος. Εστιάζει στην αναζήτηση μιας εναλλακτικής τόσο στον Δυτικό αποκεντρωτικό όσο και στον κρατικό δογματισμό. Υπερασπίζεται το ενιαίο της ανθρωπότητας γύρω από τις συλλογικότητες στις κοινωνίες.

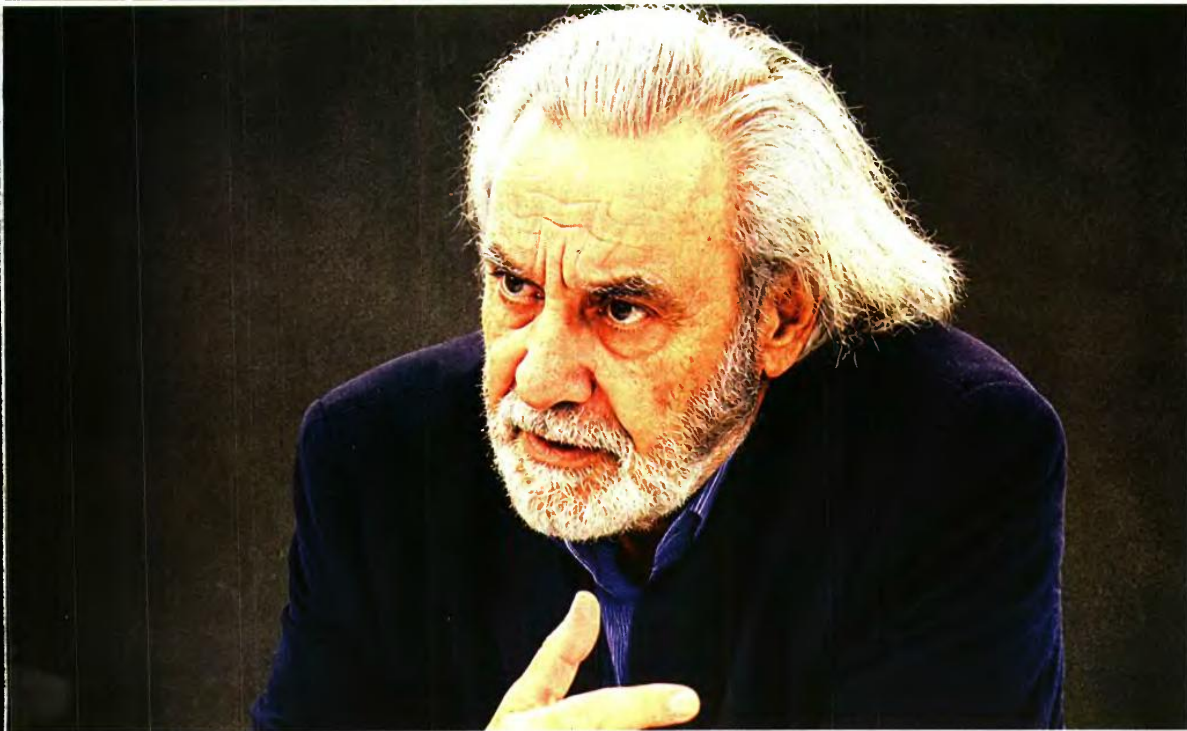
Στο γοπημένο, από τη διατύπωση των θέσεών τους, ακροατήριο γίνεται ολοφάνερο ότι ο καθένας ξεκινά από διαφορετική αφετηρία για την ερμηνεία του νοήματος και των ιδιομορφιών της ατομικής και της συλλογικής ελληνικής ταυτότητας. Σημειώνουν αλλιώτικες προσεγγίσεις και χτίζουν διαφορετικά ανάλυση στο κοινό ερώτημα: γιατί η ελληνική νεωτερικότητα ως θεσμός και ως τρόπος ζωής έμεινε ανολοκλήρωτη.

Ο Τσουκαλάς, ως μαρξιστής (μαθητής του παλιού ελσάιτ και σπουδαίου ιστορικού Νίκου

Και οι δύο σπούδασαν στη Νομική Αθήνας, εμφορούνταν από δημοκρατικά ιδανικά, ενώ τα οικογενειακά σπιτία τους απείχαν λιγότερο από ένα τσιγάρο δρόμο. Του Ράμφου στην οδό Σπύρου Μερκούρη στο Παγκράτι, του Τσουκαλά στην οδό Σπευσίπου στο Κολωνάκι. Αμφότεροι συνέπεσαν στα νιάτα τους σε ένα από τα πιο εκρηκτικά πνευματικά και πολιτικά εργαστήρια της μεταπολεμικής Ευρώπης κατά τη διάρκεια του Εξεγερσιακού Μάη του '68.

Κωνσταντίνος Τσουκαλάς 1937-2026

όμους παράλληλους

Ο ένας έσκαβε στο κοινωνικό σώμα. Ο άλλος στην ανθρώπινη ψυχή. Παρά τις αποκλίνουσες ερμηνείες τους για τη μεταπολιτευτική Ελλάδα, συνέβαλαν με δεισιδυκτικότητα, ήθος και ευθύνη στον σύγχρονο κοινωνικό προβληματισμό και τον εθνικό αναστοχασμό. Ο Ράμφος από τη φιλοσοφική και ανθρωπολογική πλευρά, ο Τσουκαλάς από την Κοινωνιολογία, την ιστορική και πολιτική σκέψη.

Σχολικοί, συνομιλητές του Λοιπ Αλιναέρ, καθώς και των διανοουμένων Περ Μπιουρντέ και Μισέλ Φουκώ, μελετά την Ελλάδα με όρους του ιστορικού υλισμού. Ο Ράμφος ως στοχαστής της εσωτερικότητας (εξοντιστικός ερειπνής των κεμμένων του Ιάκωβου, του Αριστοτέλη, του Νίτσε και του Φρόντ, καθώς και της κληρονομιάς των θεολογικών πατέρων της Ορθόδοξης Εκκλησίας) την ανατρέπει ως συνείδηση.

Ο πρώτος ανακνεί τις αιτίες των εθνικών δυσλειουργιών στην ιστορική κατασκευή της ελληνικής κοινωνίας. Ο δεύτερος διερευνά την ανθρωπολογική και πολιτισμική διαμόρφωση του Έλληνα. Διακρίνει ανθρωπικές πνευματικές διαδρομές, ξεχωριστοί διανοητικοί ορίζοντες, διαφορετικές θεωρητικές επεξεργασίες και ασήμιπτες ιδεολογικές απαντήσεις από δύο ανθρώπους που είχαν παρόμοια έντη εκκίνηση και συναφή εφημικά σκατήματα.

Και οι δύο σπούδασαν στη Νομική Αθήνας,

εμφορούνταν από δημοκρατικά ιδανικά, ενώ τα οικογενειακά στίπια τους απείχαν λιγότερο από ένα τοιγρό δρόμο. Του Ράμφου στην οδό Σπύρου Μερκούρη στο Παγκράτι, του Τσουκαλά στην οδό Σπενσιόπου στο Κολωνάκι. Αμφότεροι επίσης συνέπεσαν στα νιάτα τους σε ένα από τα πιο εκρηκτικά πνευματικά και πολιτικά εργαστήρια της μεταπολεμικής Ευρώπης κατά τη διάρκεια του εξεγερσιακού Μάη του '68. Όταν στους ηλικιωμένους παρισνοίς δρόμους συγκρούστηκαν σφοδρά με το γαλλικό κράτος, αλλά και ανάμεσά τους ο μαρξισμός, ο υπαρξισμός, η ψυχανάλυση, ο δορισμός και οι νέες ριζοσπαστικές πολιτικές θεωρίες. Ως αυτίπτες μάρτυρες σε αυτό το τοπίο ρήσεων, αντιπαράθεσεων και οδομαχών, οι δύο αυτοί Έλληνες στοχαστές επέλεξαν να βαδίσουν σε διαφορετικό γνωστικό μονοπάτι.

Γεννημένος στην Αθήνα το 1937, ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς ήταν εγγονός του Κωνσταντι-

νου Τσουκαλά από το Μεσολόγγι, κορυφαίου καθηγητή του Ποινικού Δικαίου της Νομικής Σχολής Αθηνών, και γιος του δικηγόρου και πολιτικού Αγγέλου Τσουκαλά με γραφείο στο Κολωνάκι. Ο πατέρας του εξέλεξε δύο φορές βουλευτής Αθηνών με το Κόμμα Φιλελευθέρων του Σοφοκλή Βενιζέλου και του Γεωργίου Παπανδρέου, καθώς και δήμαρχος Αθηναίων με την υποστήριξη της Αριστεράς. Αργότερα, ωστόσο, συνεργάστηκε με το χουντικό καθεστώς του δικτάτορα Γεωργίου Παπαδόπουλου, υπηρετώντας ως υπουργός Δικαιοσύνης την τρίτη 1970-73. Παράδοξα για έναν δημοκρατικό πολίτη που δίδας να έχε ανάγκη μοιζούρωσε την υστεροφημία του. Πόσο μάλλον που στο παρελθόν διετέλεσε τοίμηρος συνήγορος του κατηγορούμενου για κατασκοπεία Νίκου Μηελόγιαννη. Του αντιστασιακού και ιστορικού τελέχους του ΚΚΕ που καταδικάστηκε σε θάνατο από μετεμφυλιακό στρατοδίκαιο και

εκτελέστηκε μαζί με τους συντρόφους του. Στημόστια της ακροαματικής διαδικασίας στην πολύκροτη δίκη του παρακολούθησε τότε ο 14χρονος Κωνσταντίνος εξάπας της εκεί παρουσίας του πατέρα του. Συζηλονίστηκε όταν εκείνος είπε στον έφηβο μοναχάχό του ότι τον Μηελόγιαννη θα τον σκοτώσουν για τις ιδέες του.

Με Πουλαντζά και Σημίτη

Ήταν τα φεγγάρια που ως σκεπτόμενος νέος συνδέθηκε με τον συμμαθητή του στο Πειραματικό Γυμνάσιο, τον αδελφικό φίλο και διά βίου πνευματικό συνοδοιπόρο του Νίκο Πουλαντζά. Έτερος στην παρέα τους ο επίσης συμμαθητής τους Κώστας Σημίτης. Και οι τρεις, γιοι εξεχόντων Αθηναίων δικηγόρων, συναπνούνταν μετά τη σχολείο στη Δεξαμενή. Ο Πουλαντζάς έφτανε ως εκεί από την οδό Βεραντζέου, ο Σημίτης από την Ακαδημίας και ο Τσουκαλάς από τη Σπενσιόπου για να κοιμηνάσουν από πολύ νωρίς προχωρημένα θέματα, τα οποία δεν έβησαν και στους εαυτούς τους οι αστικές παιδείες προοδευτικοί γονείς τους, πόσο μάλλον οι περισσότεροι σινομηλικοί τους. Τους απασχολούσε από τότε κώκας το πώς συγκροτούνται οι σχέσεις εξουσίας μέσα στην κοινωνία και πώς μπορούν αυτές να

Ο Ράμφος εντάχθηκε στις γραμμές της Αριστεράς μέσα από την ΕΔΑ. Ως φοιτητής της Νομικής Αθήνας καθοδηγούσε τα μέλη της Νεολαίας Λαμπαράκη. Πρωταγωνίασσε στο ιστορικό 4ο Πανσπουδαστικό Συνέδριο του 1963 που αποφάσισε την ίδρυση της ΕΦΕΕ ενοποιώντας το ελληνικό φοιτητικό κίνημα και επιμελήθηκε την έκδοση του έντυπου φοιτητικού οργάνου της Πανσπουδαστικής. Ναπου, προτού καν πάρει πτυχίο, επανεξέτασε τον προηγούμενο εαυτό του, τον υπερέβη και ήρθε σε ρήξη.

Στέλιος Ράμφος 1939-2026

ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 43

μετασοσιαλιστούν δημοκρατικά. Και οι τρεις τους μπήκαν στη Νομική Αθήνας.

Ως φοιτητές, ο Σημίτης με τον Τσουκαλά συνδέθηκαν ακόμη περισσότερο συζητώντας στον μεταρρυθμιστικό όμιλο Παπαναστασίου με στόχο τη μελέτη των προβλημάτων της ελληνικής κοινωνίας. Ο φίλος τους δεσμός και η πνευματική σχέση τους διατηρήθηκαν ακλόνητες και αμετακίνητες για 70 σχεδόν χρόνια. Δεν διαταράχθηκαν ακόμη και όταν ο Σημίτης επέλεξε την ενεργή πολιτική στρατευση στο ΠΑΚ και το ΠΑΣΟΚ, ενώ ο Τσουκαλάς συζητούσε δραστήρια στις ιδεολογικές και πολιτικές ζητήσεις της Ανανεωτικής Αριστεράς ενταγμένος στο ευρωπαϊκο-κομμουνιστικό ΚΚΕ εσωτερικού. Διόλου τυχαία, ο δεύτερος ήταν αυτός που ως ο καλύτερος επιστήθιος φίλος εκφώνησε τον επικείμενο του πρώην προθυπουργού Κώστα Σημίτη.

Ο Ράμφος στην ΕΔΑ

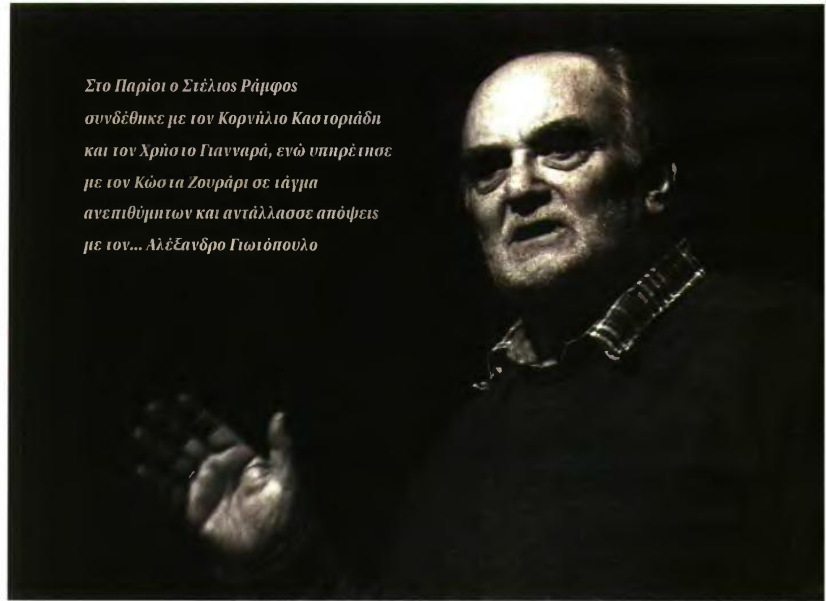
Δύο χρόνια νεότερός τους, ο Στέλιος Ράμφος γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Αθήνα. Βίωσε και αυτός από τα παιδικά του χρόνια τις τραυματικές μετακατοικίες και εμερυσιακές συνθήκες στερήσεων και διωγμών που ταλαιπωρούσαν τη χώρα. Δεν ανήκε στις προνομιούχες οικογένειες της μεσοαστικής τάξης των επιφανών δικηγόρων της προτείουσας, αλλά θεωρείται πως δεν ήταν και φτωχόπαιδο. Ο πατέρας του λέγεται ότι ασχολούνταν επιχειρηματικά με τη ναυτιλία και ειδικά ζήτησε συμμετοχές στην Εθνική Αντίσταση. Ο ίδιος ο Ράμφος κρατούσε ερμητικά σφραγισμένο το οικογενειακό του βιογραφικό. Σίγουρα, όμως, έλασε τον πατέρα του προστά ο ίδιος ενδοκροδότης.

Εντάχθηκε νωρίς στις γραμμές της Αριστεράς μέσω από το κόμμα της ΕΔΑ. Ως φοιτητής της Νομικής Αθήνας καθόδηγούσε τα μέλη της Νεολαίας Λαμνάρκ. Προταγωνίστηκε στο ιστορικό 4ο Πανεπιστημιακό Συνέδριο του 1963 που αποφοίτησε την ίδρυση της ΕΦΕΕ, ενοποιώντας το ελληνικό φοιτητικό κίνημα και επιμελήθηκε την έκδοση του έντυπου φοιτητικού οργάνου της Πανεπιστημιακής. Με την αγωνιστική του αφοσίωση προοριζόταν για επιλεκτικές θέσεις στο κομματικό απώτα. Ωστόσο, προτού καν πάρει ιπτάκι από τη σχολή του, επανεξετάσε τον προηγούμενο εαυτό του, τον υπερέβη και ήρθε σε ριζή με το πρόσφατο χθες.

Δέκοψε τις σχέσεις του το 1965 με το οργανωμένο αριστερό κίνημα και αναχώρησε για το Παρίσι για να σπουδάσει Φιλοσοφία με εντατική σπουδή της Αρχαίας Ελλάδας. Στη γαλλική πρωτεύουσα βροκόταν ήδη, ενόμιση χρόνο πριν, ο Τσουκαλάς. Ως πτυχιούχος της Νομικής είχε περάσει από τα Πανεπιστήμια της Χαϊδελβέργης και του Μονάχου, ενώ βρισκόταν εν αναμονή για να πάει στο Γκέρ των Η.Π.Α. Ανταρκτικά, οι δυο τους συναντήθηκαν στον ίδιο παριζιότο ελληνικό κύκλο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ήταν και ιδεολογικά κοντά. Δεν ήταν δύο άγνωστοι που συμπεριμαρτυράσαντο στον ίδιο παριζιότο ελληνικό κύκλο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ήταν και ιδεολογικά κοντά. Δεν ήταν δύο άγνωστοι που συμπεριμαρτυράσαντο στον ίδιο παριζιότο ελληνικό κύκλο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ήταν και ιδεολογικά κοντά.

Ο Ράμφος είχε απομακρυνθεί από τα εγκώρια οργανωτικά σχήματα της Αριστεράς. Είχε απορρίψει τη δομή τους, αν και συνομιλούσε με τη μαρξιστική φιλοσοφία θέτοντάς της αμελικά ερωτήματα. Αντίθετα, ο Τσουκαλάς ήταν προσανατολισμένος και παρέμεινε ασυμβίβιστα ενταγμένος στην αριστερή-μαρξιστική

Στο Παρίσι ο Στέλιος Ράμφος
συνδέθηκε με τον Κορνέλιο Καστοριάδη
και τον Χρήστο Γιανναρά, ενώ υπηρέτησε
με τον Κώστα Ζουράρι σε λάγμια
ανεπιθύμητων και αντάλλαξε απόψεις
με τον... Αλέξανδρο Γιωτόπουλο

Ο Τσουκαλάς, ως μαθητής του παλιού ελασίτη και σπουδαίου ιστορικού Νίκου Σβορώνου, μελετά την Ελλάδα με όρους του ιστορικού υλισμού. Ο Ράμφος, ως στοχαστής της εσωτερικότητας και εξουσιαστικός ερευνητής των κειμένων του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη και της κληρονομιάς των θεολογικών πατέρων της Ορθοδοξίας, ανατέμνει την Ελλάδα ως συνείδηση.

διάνοξη. Χωρίς ποτέ να εκλάβει αυτή του την ιδεολογική προσήλωση ως επαλήθειο καριέρας, σε μια εποχή όπου η μελέτη του Μαρξισμού εννοούσε την ανέλιξη στα δυτικά πανεπιστημιακά ιδρύματα.

Η παρέα στο «Café Saint-Claude»

Σύμφωνα με μαρτυρία του Κώστα Παβλά, και οι δύο σήκωναν τακτικά στο «Café Saint-Claude» του Σεν-Ζερμέν-ντε-Πρε στο 6ο Διαμέρισμα του Παρισιού. Ήταν ο τόπος συνάντησης της κοινότητας των Ελλήνων μεταναστών, φοιτητών, διανοούμενων, καλλιτεχνών, συγγραφέων. Καθημερινό στέκι των Φίλιππου Ηλιού, Κώστα Αξελίου, Νίκου Πουλαντζά, Κώστα Βερντόπουλου. Η ομίληση πλήθυνε μετά το απριλιάνο πραξικόπημα των ανταρματοχών του 1967 στην Ελλάδα και την εγκαθίδρυση της στιγμής δικτατορίας στη χώρα. Τότε κατέφυγαν στο Παρίσι αιτούμενοι και πολιτικά διωκόμενοι από τη χούντα, μεταξύ άλλων ο Νίκος Κοττόπουλος, Μάριος Πλατίνος, Γιώργος Σφακιανάκης, Βασίλης Βασιλάκης, η Μελίνα, ο Ντασοέν, ο Μίκης κ.ά., οι οποίοι ανέπτυξαν έντονη αντιστασιακή δράση.

Στα γραπτά του συγκεκριμένου καφέ στην αριστερή όχθη του ποταμού Σηκουάνα, αρκετοί από τους Έλληνες θαμνόμενες απασχολήθηκαν σε στίχους του ζωγράφου Αλέκου Φασανού. Στο κλίμα εκείνης της εποχής ο Ράμφος είχε συνδεθεί με στενή πνευματική σχέση με τον φιλόσοφο Κορνέλιο Καστοριάδη, ο οποίος ζούσε από το 1945 στο Παρίσι. Η αυτόνομη και αμεσοδημοκρατική σκέψη αυτής της κεντρικής μορφής της επαναστατικής ομάδας και του ομώνυμου περιοδικού «Σοσιαλισμός ή

Βαρβαρότητα» άσκησε σημαντική επιδράση στη διαμόρφωσή του. Συνομιλούσε ακόμη στη Πόλη του Φωτός με τον Χρήστο Γιανναρά και τον Κώστα Ζουράρι, με τον οποίο μάλιστα είχαν υπηρετήσει μαζί τη στρατιωτική τους θητεία σε τάγμα ανεπιθύμητων. Στιροδικά αντάλλαξε -και δεν το έκρυψε ποτέ- απόψεις με τον γεννημένο στο Παρίσι Αλέξανδρο Γιωτόπουλο, το ιδρυτικό μέλος και αρχηγό της τρομοκρατικής οργάνωσης «17 Νοέμβρη».

Συντόνιζε επίσης τις σπουδές του υπό την επίβλεψη της καθηγήτριάς της Σβορώνος Πιερ Ομπάν, κορυφαίου τότε μελετητή της αρχαίας φιλοσοφίας στον κόσμο. Και βέβαια εμφανίστηκε, μεταξύ άλλων, μιλώντας σε πρώτο πρόσωπο μπροστά στην κάμερα για τη δικτατορία στη Ελλάδα στο ντοκιμαντέρ «Nausicaa» της σκηνοθέτιδας Αννές Βαρνιά. Η ταϊνία της συνδριότητας της nouvelle vague απαγορεύτηκε να προβληθεί στη Γαλλία ως διήγεν προπαγανδιστική. Εμεινε ως μακρινή ανάμνηση η παρουσία του Ράμφου στο σελόνι με τον προσδιοριστικό υπότιτλο «φιλόσοφος». Χρόνια αργότερα, ο ίδιος θα αποκαλούσε από το στίπη του στην Πεντέλη τον εαυτό του απλώς «φιλόσοφο», δηλαδή φίλο της φιλοσοφίας.

Η διαμάχη Πουλαντζά - Καστοριάδη

Από τη μεριά του, εκείνα τα χρόνια στο Παρίσι ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς αοκάλυψε τη μεγάλη κοινωνιολογική του έρευνα που θα αποτύπωνε στην προοπτική διαπρήξή του. Η επιστημονική του αρτιότητα θα επισημαζόταν με τη λήψη «μετά τιμητικής διακρίσεως» του υψηλότερου βαθμού πτυχίου και τον ανώτατο ακαδημαϊκό τίτλο του διδάκτορα Τεχνών και Ανθρωπιστικών

Επιστημών από το Πανεπιστήμιο Παντεόν-Σορμπόν (Paris 1). Ήταν ένας επιστήμονας και ενεργός πολίτης που μελετούσε την εποχή αποκοπών στην διαιγυστερη επιστημονική κατανόηση των μηχανισμών που διέπουν την κυριαρχία και την υποταγή στην κοινωνία.

Είχαν στενή παρέα με τον παιδικό του φίλο Νίκο Πουλαντζά. Δεν ήταν απλώς ομοϊδεάτες, κομματικοί σύντροφοι, συνάδελφοι και συνεργάτες καθηγητές στο Πειραματικό Πανεπιστημιακό Κέντρο Βενσέν (μετέπειτα Paris 8). Το ίδρυμα που ιδρύθηκε το 1969 στον απόηχο του Παρισιού Μάη και αργότερα απέκτησε πλήρες πανεπιστημιακό καθεστώς απονέμοντας τα δικά του πτυχία.

Οι δυο τους είχαν προηγουμένως μοιραστεί, από τα εφηβικά τους χρόνια, τις πρωτοκάνε-ρωτες εμπειρίες και τις μικροαπολάσεις της ζωής. Συμμετέστηκαν στην πρόφιμη ωριμότητα τους πολιτικές αμφιβολίες και θεωρητικές επανειδέσεις. Διαμόρφωσαν από κοινού τις πνευματικές τους αναζητήσεις. Εντενερνίστηκαν μαζί την απόρριψη του απασπαστικού προφανούς, των ουτοπικών ιδεών του συρμού, των θεωρητικών ψευδοισθύνσεων που επιχειρούσαν να εκτρέψουν το πνεύμα της μαρξιστικής κοσμοθεωρίας. Τοποθετημένοι αμφότεροι στην αριστερή πτέρυγα του ΚΚΕ εσωτερικού, σπέρνονταν ευνοϊκά προς το ΠΑΣΟΚ του Ανδρέα Παπανδρέου, το οποίο εκτιμούσαν ως ρομαλέο και αυθεντικό λαϊκό κίνημα.

Ο Πουλαντζάς είχε εκείνη την εποχή σαφή θεωρητική αντιπαράθεση με τον Καστοριάδη, πνευματικό μέντορα του Ράμφου. Υπήρχον μάλιστα καταγεγραμμένα κείμενα του πρώτου εναντίον του δεύτερου στην εφημερίδα «Αυγή» του 1977. Αυτή η ιδεολογική τους διαμάχη

Κωνσταντίνος Τσουκαλάς 1937-2026

Σύμφωνα με μαρτυρία του Κώστα Γαβρά, και οι δύο σύχναζαν στο «Café Saint-Claude» του Παρισιού στα τέλη του '60. Ήταν ο τόπος συνάντησης των Ελλήνων φοιτητών, διανοουμένων, καλλιτεχνών και συγγραφέων. Καθημερινό στέκι των Φίλιππου Ηλίου, Κώστα Αελεού, Νίκου Πουλαντζά, Κώστα Βεργόπουλου. Η ομήγυρη πλήθυε μετά το απριλιανό πραξικόπημα του 1967. Τότε κατέφυγαν στο Παρίσι αυτοεξόριστοι και πολιτικά διωκόμενοι, μεταξύ άλλων, ο Νίκος Κούνδουρος, ο Μάριος Πλωρίτης, ο Γιώργος Σεβαστίκογλου, ο Βασίλης Βασιλικός, η Μελίνα, ο Ντασέν, ο Μίκης κ.ά.

Οι παλαιοί συμμαθητές Κωνσταντίνος Τσουκαλάς και Κώστας Σημίτης συναντιούνται τη δεκαετία του 1990 σε συνέδριο για τον έτερο συμμαθητή τους Νίκο Πουλαντζά

δεν σήμανε απαραίτητα και τη δημιουργία στεγανών μεταξύ Τσουκαλά και Ράμφου. Η διαφορετική οπτική καθενός, όμως, έθετε αδύραστα αυστηρούς διαχωρισμούς. Οι δύο ανήκαν νέοι διανοούμενοι της γενιάς του '60 θα ακολουθούσαν ασήμωτες ιδεολογικές τροχιές. Ο ένας διεκδικούσε αλλαγή των κοινωνικών δομών, ο άλλος ζήτησε μεταρρύθμιση των ανθρώπινων ηθών.

Στη Μεταπολίτευση

Στην περίοδο της Μεταπολίτευσης, τις πτώσεις της στρατιωτικής χούντας και της αποκατάστασης της Δημοκρατίας στην Ελλάδα, τα βιβλία του Τσουκαλά «Η Ελληνική Τραγωδία - Από την απειλευθέρωση ως τους συνταγματάρχες» και «Εξάρτηση και αναπαραγωγή - Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα» διαβάζονταν αθρόα στη χώρα. Ανεξάρτητα από την πολιτικοideολογική ή μη στήριξη των αναγνώστων, τα συγγράμματα του αποτελούσαν σημείο αναφοράς για τη μελέτη της Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας. Συστοιχίσαν υποδεσμάτια πυξίδα για τον στοχασμό της Πολιτικής Κοινωνιολογίας, του κράτους, των ιδεολογικών μηχανισμών και των κοινωνικών ανισοτήτων στη χώρα. Ο ίδιος ο συγγραφέας παρέμενε ακόμη καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Βενετίας.

Είχε βιώσει τραυματικά το μεγαλύτερο πλήγμα της ζωής του, όπως το περιέγραφε ο ίδιος. Τον Οκτώβριο του 1979 ο καρδιακός φίλος του Νίκος Πουλαντζάς αυτοκτόνησε πηδώντας από τον 29ο όροφο. Η τραγωδία κορυφώθηκε συνταρακτικά, καθώς το άμαρ θανάτου του εξεστρατομάτισε διανοούμενο έγινε από το διαμέρισμά του Τσουκαλά στο Παρίσι ενώσω

ο ίδιος ο νοικοκυράς του βρισκόταν σε διπλό δωμάτιο. Ο αυτόχειρας άφησε μόνο ένα σημείωμα που έγραφε «είμαι αθώος».

Δύο χρόνια μετά το τραγικό συμβάν ο Τσουκαλάς επέστρεψε στην Ελλάδα. Αναγκάστηκε το 1981 καθηγητής Κοινωνιολογίας στη Νομική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και από το 1985 με τον ίδιο επιστημονικό τίτλο υπηρέτησε την καθηγητική του θητεία ως το 2004 στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Δημόσιας Διοίκησης του ΕΚΠΑ. Με το διδακτικό του έργο γεφύρωσε την ελληνική πραγματικότητα με τη διεθνή ακαδημαϊκή κοινότητα. Δίδαξε ως επισκέπτης καθηγητής σε κορυφαία διεθνή ανώτατα ιδρύματα, όπως το Κολούμπια, το Πρίνστον, τη Σορβόνη, το δημόσιο πανεπιστήμιο της πόλης της Νέας Υόρκης, το Μπιρρολινικό Πανεπιστήμιο Ιζταπαλάπα της Πόλης του Μεξικού. Και βέβαια συμμετείχε ενεργά στον δημόσιο διάλογο μέσα από εκατοντάδες άρθρα, παρεμβάσεις και ομιλίες σε συνέδρια.

Το κύρος και το επιστημονικό του εκτόπισμα ήταν αναγνωρίσιμα σε ολόκληρο τον κόσμο. Εστω και αν στην Ελλάδα περνούσε δημοσίως σχεδόν απαρατήρητη η μελαγχρινή του φιγούρα με τα άσπρα μαλλιά και το λευκό μούσι όταν διάβαινε με μια αγκαλιά εφημερίδες τις οδούς Ομήρου ή Ξενοφώντος, όπου κατά καιρούς έμενε. Όσοι τον είχαν πλησιάσει εκ του σύνεγγυς είχαν διαγνώσει τον ανοιχτό και προστό χαρακτήρα, το γνήσιο χούμορ, την αναλυτική σκέψη και την ευρυμάθεια απέναντι στην υπεραστική προσωπικότητας. Στην οποία μόλις πέρσει η αρχαιολογική Ακαδημία Αθηνών άνοιξε τις πόρτες της για να τον δεχτεί ως τακτικό μέλος της.

Η επιστροφή Ράμφου

Στα χρόνια της Μεταπολίτευσης γύρισε από το Παρίσι και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και ο Στέλιος Ράμφος. Δεν κοιμήθηκε στις αποσκευές του κάποιο σπουδαίο ακαδημαϊκό τίτλο, παρότι από το 1969 έως το 1974 είχε διδάξει στο νεοσύστατο πειραματικό τότε Πανεπιστήμιο της Βενετίας. Οι πρώτοι καρποί της σπουδής στην αρχαιοελληνική φιλοσοφία, οι οποίες δημοσιεύτηκαν στα γαλλικά, υπηρετούσαν μόνον προσωπικές πνευματικές αναζητήσεις.

Σαρωτικός ως χαρακτήρας, γεμάτος αυτοπεποίθηση, διεκδίκησε το 1978 πανεπιστημιακή έδρα στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Αθήνας. Κατέθεσε τη διατριβή του για τον Πλάτωνα και απορρίφθηκε. Η σχολή τον θεώρησε ανεπαρκή για καθηγητή της, όπως ακριβώς την ίδια χρονιά αρνήθηκε μια θέση στο διδακτικό προσωπικό της και στον σπουδαίο φιλόσοφο Παναγιώτη Κονδύλη, με σημαντικό έργο κυρίως στα γερμανικά.

Αναγκαστικά ο ανεπιλέκτος από το ελληνικό πανεπιστήμιο πλατωνιστής Ράμφος στέγγασε τις διδασκαλικές παραδόσεις του στα ιδρύματα Γουλανδρή-Χορν, Μπισδοράκη και Βασιλάν και Μαρίας Θεοδωράκη. Σε αυτά ανέπτυξε με την ευφράδεια και τη βαθιά του μόρφωση έναν θεωρητικό πλούτο που γοητεύει το κοινό του.

Από αυτά τα μετερίζια ο πολυγραφότατος με πυκνή αρθρογραφία και συγγραφές βιβλίων, όπως «Η λογική της παράνοιας», «Ιστορία στην κόψη του χρόνου», «Καμμός του ενός», Ράμφος ξεκίνησε μια μακρά «ερμηνευτική του Ελληνισμού». Με υπομονή και επιμονή προσπάθησε να κατανοηθεί τι σκέφτονται οι Έλληνες. Πώς βιώνουν τον χρόνο, την ελευθερία, την ευθύνη. Πώς αισθάνονται τον άλλον, την οικογένεια,

την κοινότητα και τον ίδιο τον εαυτό τους. Εντόπιζε ότι το ελληνικό πρόβλημα δεν είναι πρωτίτως θεολογικό, πολιτικό ή οικονομικό, αλλά ανθρωπολογικό. Βαθμιαία μετακινήθηκε από την αρχαιοελληνική φιλοσοφία στο ορθόδοξο Βυζάντιο. Προσέγγισε τον ηγούμενο της Κωνσταντινούπολης αγίο Συμεών τον Νέο Θεολόγο, τα αποφθέγματα του «Γερωνικού» των οεβόσμιον Αγιορείτων μοναχών, τους θεοσεβούμενους Παπαδιαμάντη και Ντιστογέφσκι. Στη συνέχεια, αν και δεν απέρριψε συνολικά την Ορθοδοξία, επανέκτησε πιο σχολαστικά τις ιστορικές της συνέπειες και απομακρύνθηκε από το λεγόμενο νεορθόδοξο ρεύμα στο οποίο λογίζονταν ως αρχηγός. Αυτές τις μετατοπίσεις του, που οι αντίπαλοί του τις βάφτιζαν «αντιφάσεις», οι μαθητές του τις αποκαλούσαν «εξέλιξη».

Κατηγορήθηκε ο Ράμφος για υπερβλάσσεις ιστορικές γενικεύσεις και για ψυχολογικοποίηση των σύνθετων κοινωνικών προβλημάτων. Προκάλεσε διχογνωμίες, αλλά εκτιμήθηκε από όλους για την ευρεία παιδεία του. Ήδη, όμως, με την είσοδο του νέου αιώνα είχε μεταφερθεί διανοητικά προς περισσότερο εκσυγχρονιστικές και φιλοευρωπαϊκές θέσεις. Εκεί που ήδη βρισκόταν αμετάκλητα ο Τσουκαλάς. Ο οποίος με τη σειρά του επαναρροζοσπαστικοποιήθηκε στην περίοδο της οικονομικής κρίσης στη χώρα. Συνέδεσε το πρόσημο των θεωρητικών του αναζητήσεων του με την ενεργή πολιτική πράξη. Είχε κιόλας συνοψίσει ότι το πραγματικό δίδυμο των σκεπτόμενων σήμερα ανθρώπων συνοψίζεται ανάμεσα στο «είμαι μας» και στο «κάνει». Στρατεύτηκε πολιτικά με τον ΣΥΡΙΖΑ και εξέλεξε βουλευτής Επικρατείας το 2015.

Σύντομα, με τη διορατικότητα και την οδυνηρότητα, αντιλήφθηκε τον παραλογισμό στον οποίο έμπλεξε και απομακρύνθηκε σιωπηλά. Αντίθετα ο Ράμφος, που το 2014 βρέθηκε δημόσια δίπλα στον Στάυρο Θεοδωράκη και το νεοσύστατο Ποτάμι, αρνήθηκε κάθε πρόταση συμμετοχής στα ψηφοδέλτια του. Οι πνευματικές σταδιοδρομίες του επέτασαν ανδιωτελέ τη στήριξη - όια ιδιαιτελή εμπλοκή.

Η αλήθεια είναι ότι οι μεταπτώσεις, οι επανεκτιμήσεις και οι ανανεώσεις από μια θεμελιώδη γνωσιολογική ή οντολογική θέση είναι συχνές στους γερκτικούς στοχαστές. Σε τίποτε ωστόσο η επαναδιαλόγιση δεν μειώνει τις αξίες, τις τοποθετήσεις και τη γενικότερη εκ μέρους του θεωρητή των πραγμάτων. Ειδικότερα όταν το έργο τους, όπως αυτό του Ράμφου και του Τσουκαλά, παραμένει επίκαιρο. Όπως επίσης διατηρούνται αλώβητα και τα διαχρονικά οδοντοφυλάκια που έθεσαν, καθώς από το πρίσμα του, αναμνηστώντας τη σύγχρονη ελληνική ταυτότητα. Και ίσως αυτή η παρακαταθήκη να αποτελεί το κοινό τους μνημείο. Αν και η νοστροπία που τους συνδεδέσε μια ζωή ήταν, χωρίς περαιτέρω αδιολογήσεις, παροδισματικά παρούσα και μετά τον θάνατό τους. Ο Στέλιος Ράμφος μετά από εξόδιο ακολουθία καθέστηκε και θαφτηκε στο νεκροταφείο Πεντέλης, ενώ η σόρος του Κωνσταντίνου Τσουκαλά έγινε στάχτη στο αποτεφροτήριο της Ριτσώνας.

